TÜRK DÜNYASI

KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

SAYI: 1 • MART 2015

ISSN: 2149-3219

TÜRK DÜNYASI KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

SAYI: 1 • MART 2015

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ÜÇ AYDA BİR YAYINLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ

INTERNATIONAL TURKISH WORLD CULTURE STUDIES

INTERNATIONAL PEER-REVIEWED QUARTERLY JOURNAL

ИССЛЕДОВАНИЯКУЛЬТУРЫ ТЮРКСКОГО МИРА

РЕЦЕНЗИРУЕМЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ, ВЫХОДЯЩИЙ РАЗ В ТРИ МЕСЯЦА

Bahar/Spring/Весна – 2015 Yıl/Year/Год- 1 Sayı/Volume/Число- 1 ISSN: 2149-3219

Sahibi / Owner / Владелец
Kültür Bilimleri Akademisi Ltd. Şti.
Başak ŞAHİNBAŞ ÜÇÜNCÜ

Editör / Editor / Редактор
Prof. Dr. Mehmet AÇA

Koordinatör / Coordinator / Координатор
Dr. Mustafa AÇA

Yayın Kurulu / Editorial Board / Редколлегия
Prof. Dr. Mehmet AÇA, Prof. Dr. Nanuli KACXHARAVA, Prof. Dr. İsmail KERİMOV,
Prof. Dr. Darhan KIDIRALİ,Prof. Dr. Aynur KOÇAK, Prof. Dr. Mihai MAXİM, Prof. Dr. Mustafa ÖNER,
Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA, Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ, Prof. Dr. Nikolay YEGOROV,
Prof. Dr. Alfiya YUSUPOVA, Doç. Dr. GalinaMİŞKİNİENE, Dr. Nuran MALTA MUHAXHERİ
Redaksiyon / Redaction / Редакция
Uzm. Turgay KABAK

Yabancı Dil Editörleri / Foreign Language Consultant / КонсультантыПоИностраннымЯзыкам
Dr. Badegül CAN-EMİR
Dr. Tuncer YILMAZ

Yazışma Adresi / CorrespondanceAddres / АдресИздательства
Dr. Mustafa AÇA
Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Trabzon /TÜRKİYE
Tel: (0 462) 377 3586 / 0505 3785167
email: turkdunyasikultur@gmail.com
info@turkdunyasikulturu.com

Abone Bedeli / Subscription Price / Стоимостьподписки
Yurt İçi / Interior /для граждан Турции: 60 TL
Yurt Dışı / Abroad / для граждан других стран: 50 $
Başak ŞAHİNBAŞ-ÜÇÜNCÜ adına
Vakıfbank Trabzon KTÜ Şubesi: TR0500015001580073032558 55
Posta Çeki: 12267296

Basım / Press / Типография
Eser Ofset Matbaacılık
Tel: 0462 32153 38, TRABZON

HAKEMLER VE YAYIN DANIŞMANLARI
RefereesAndAdvisoryEditors / Рецензенты и КонсультантыИздания

Prof. Dr. Kemal ABDULLA (Bakü-AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Ali AKAR (Muğla Sıtkı Koşman Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ömür CEYLAN (İstanbul Kültür Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Şenol ÇELİK (Balıkesir Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. İsmail DOĞAN (Ordu Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Muharrem GASIMLI (Bakü Devlet Üniversitesi-AZERBAYCAN)
Prof. Dr. İskender GIYLECEV (Kazan Fedaral Üniversitesi-TATARİSTAN/RUSYA FEDERASYONU)
Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ (Kırıkkale Üniversitesi - TÜRKİYE)
Prof. Dr. İsmail GÖRKEM (Erciyes Üniversitesi - TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nurmuhammet HİSAMOV (Tataristan Bilimler Akademisi - TATARİSTAN/RUSYA FEDERASYONU)
Prof. Dr. Şakir İBRAYEV (Türk Akademisi-KAZAKİSTAN)
Prof. Dr. Yuriy İSAYEV (Çuvaş Devlet İnsani Bilimler Enstitüsü- ÇUVAŞİSTAN/RUSYA FEDERASYONU)
Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ (İstanbul Aydın Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Sergei KARPOV (Moskova Molonsov Devlet Üniversitesi-RUSYA FEDERASYONU)
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ (Ege Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Kuvanışbek KENJALİ (Şet TilderCaneİşkerlikKareraUniversiteti-KAZAKİSTAN)
Prof. Dr. Aynur KOÇAK (Yıldız Teknik Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ayder MEMETOV (Kırım Tavrida Üniversitesi-KIRIM/RUSYA FEDERASYONU)
Prof. Dr. F. Gülay MİRZAOĞLU (Hacettepe Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Emine GÜRSOY-NASKALİ (Marmara Üniversitesi-TÜRKİEYE)
Prof. Dr. Mehmet OKUR (Karadeniz Teknik Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mustafa ÖNER (Ege Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Vitaliy RODİONOV (Çuvaş Devlet İnsani Bilimler Enstitüsü- ÇUVAŞİSTAN/RUSYA FEDERASYONU)
Prof. Dr. Tatyana PETROVA (Çuvaş Devlet Pedagoji Üniversitesi-ÇUVAŞİSTAN-RUSYA FEDERASYONU)
Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA (Bilimler Akademisi – TATARİSTAN - RUSYA FEDERASYONU)
Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (Uludağ Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN (Osmangazi Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Rüstem ŞÜKÜROV (Moskova Molonsov Devlet Üniversitesi-RUSYA FEDERASYONU)
Prof. Dr. Vahit TÜRK (Kültür Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ (Karadeniz Teknik Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Kamil VELİYEV (İstanbul Aydın Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Dursun YILDIRIM (Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nuri YÜCE (İstanbul - TÜRKİYE)
Doç. Dr. Mustafa AKSOY (Marmara Üniversitesi-TÜRKİYE)

Doç. Dr. Yevdakiya ANDREYEVA (Çuvaş Devlet Pedagoji Üniversitesi - ÇUVAŞİSTAN / RUSYA FEDERASYONU)
Doç. Dr. Metin ARIKAN (Ege Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Bülent BAYRAM (Kırklareli Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Baran DURAL (Trakya Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Ülkü ELİUZ (Karadeniz Teknik Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Abdülkadir EMEKSİZ (İstanbul Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Pervin ERGUN (Gazi Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Bülent GÜL (Hacettepe Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Osman KARATAY (Ege Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. GalinaMİŞKİNİENE (Vilnius University-LİTVANYA)
Doç. Dr. Özkan ÖZTEKTEN (Ege Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Süheyla SARITAŞ (Balıkesir Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Lemara SELENDİLİ (Kırım Tavrida Üniversitesi-KIRIM/RUSYA FEDERASYONU)
Doç. Dr. Erdal ŞAHİN (Marmara Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Hatice ŞİRİN USER (Ege Üniversitesi- TÜRKİYE)
Doç. Dr. Hülya TAŞ (Uludağ Üniversitesi-TÜRKİYE)
Dr. Mustafa AÇA (Karadeniz Teknik Üniversitesi-TÜRKİYE)
Dr. R. Ebrar AKINCI (İstanbul Üniversitesi-TÜRKİYE)
Dr. Erhan AKTAŞ (Kırklareli Üniversitesi-TÜRKİYE)
Dr. Leyla ALMAZOVA (Kazan Federal Üniversitesi-TATARİSTAN / RUSYA FEDERASYONU)
Dr. Hüseyin DURGUT (Balıkesir Üniversitesi-TÜRKİYE)
Dr. Ülkü DÜZGÜN (Giresun Üniversitesi-TÜRKİYE)
Dr. Fatma Şahan GÜNEY (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi-TÜRKİYE)
Dr. Ergin JABLE (Priştine Üniversitesi-KOSOVA)
Dr. Aleksandr KUZNETSOV (Çuvaş Devlet İnsani Bilimler Enstitüsü - ÇUVAŞİSTAN / RUSYA FEDERASYONU)
Dr. Eduard LEBEDEV (Çuvaş Devlet İnsani Bilimler Enstitüsü- ÇUVAŞİSTAN/RUSYA FEDERASYONU)
Dr. Nuran MALTA MUHAXHERİ (Priştine Üniversitesi-KOSOVA)
Dr. Gülseren ÖZDEMİR (Karadeniz Teknik Üniversitesi-TÜRKİYE)
Dr. Oksana SOROKİNA (Çuvaş Devlet İnsani Bilimler Enstitüsü- ÇUVAŞİSTAN/RUSYA FEDERASYONU)
Dr. Fatma AKKUŞ YİĞİT (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Dr. Mehmet Ali YOLCU (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi-TÜRKİYE)

İÇİNDEKİLER

Dede Korkut Hikâyeleri'nde Varoluşsal Kötülük
ExistentialMalignancy in Dede Korkut Stories
Prof. Dr. Aynur KOÇAK- Dr. Çiğdem MOLLAİBRAHİMOĞLU..... 1

Cengiz Aytmatov'un Beyaz Gemi Romanında Bireyin ve Toplumun Kaosu
The Chaos of theIndividualandSociety in ChingizAitmatov's "The White Ship"
Prof. Dr. Mehmet AÇA..... 14

Tarihî Metinlerin Çevirisinde Karşılaşılan Zorluklara Litvanya Tatarlarına Ait Eserlerden Örnekler
The Problems of Historical Manuscripts Translation on the Examples of Lithuanian Tatar Manuscripts
Doç. Dr. Galina MİŞKİNİENE..... 31

Kosova Türk Gelinlerinin Görümce, Elti ve Kayınlara Hitap Şekilleri
Addressing Titles used by TurkishBrides in Kosovofor their Siblings-in-Law
Doç. Dr. Suzan CANHASİ -Ass. Nebahat SÜLÇEVSİ 50

Kelime Çekim ve Kurulumları Işığında Eski Akkadca Türkçe Bağları
TheRelations of TurkishBetweenOld Akad Language AccordingtoDeclinigandForming of the Word
Doç. Dr. Osman ÇATALOLUK 63

Türk Aile Tarihinde Egzogami Yasasının İşlevleri
Functions of ExogamyLaw in History of TurkFamily
Dr. Mehmet Ali YOLCU..... 81

Meslek Folkloru Araştırmaları Tarihine Bir Bakış
An Outlook on History of OccupationalFolkloreStudies
Dr. Mustafa AÇA..... 103

Giresun Yöresi Kemençecilik Geleneği ve Popüler Kültür
Tradition of KemençecilikandPopularCulture in Giresun Region
Dr. Abonoz KÜÇÜK..... 130

Dede Korkut Kitabı Bağlamında Anaerkil Yapıdan Ataerkil Yapıya Geçiş Sürecinde Avankulat (Dayı Kültü) Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme
An Assessment on theAvunculateConceptDuringthePeriod of TransitionfromMatriarchaltoPatriarchalStructure in Context of TheBook of Dede Qorqud
Dr. Berna AYAZ 147

Kafkaslarda Hazar-Arap Hâkimiyet Mücadeleleri Ve Alanlara Etkisi
Khazar- ArabDominationStruggles in TheCaucasusAnditsEffectsToAlans
Arş. Gör. Ali GENÇ 155

Özel Ad Kaynaklı Olup Da Türkçe Sözlük'te Genel Ad Olarak Geçen Sözler
TheWordsOriginedFromProperNames in (TS)
Efsun BİLGİN 166

Çeviriler

Folklorda İnternet mi, İnternet Folkloru mu?
M. D. ALEKSEYEVSKİY (Çev. Attila BAĞCI) 190

Türklerin Çince Adı *T^{c}Ou-Kiue* Sözünün Kökeni Hakkında
Paul PELLIOT (Çev.: Arş Gör. Ebru KABAKÇI 209

Yayın İlkeleri 213

TÜRK AİLE TARİHİNDE EGZOGAMİ YASASININ İŞLEVLERİ*

Dr. Mehmet Ali YOLCU**

ÖZET

Bozkır uygarlığı, kimi yerlerde coğrafi ögelerin ayırdığı, kimi yerlerde ise iç içe geçmiş farklı kültürel kalıplardan oluşan yapısal parçaların toplandığı bütünden oluşmaktadır. Genelde yerleşik uygarlıkların barbar olarak adlandırdığı bozkır kavimlerinin ortak kültüründe bu halkların toplumsal yaşayışı ile ilgili olan din, ahlak, hukuk, gelenek ve ekonomiyle ilgili tarzlar egemendir. Bozkır uygarlığı, coğrafi koşullar ve ticaret yollarının kendisini bağladığı diğer uygarlıkların etkisiyle toplumsal etkinliklerini ve dünyayı kavrayışını biçimlendirmiş ve böylece gelişimini tamamlamıştır. Türkler, erken dönemlerde işte bu bozkır uygarlığı içinde önemli devletler kurmuşlardır. Bu devlet yapıları göstermektedir ki, Türklerde toplumsal yapı, çeşitli aşamalardan geçerek günümüze kadar gelmiştir. Toplumun en küçük yapısal birimi aile olduğuna ve ancak toplumların devletleşebileceği düşüncesine göre, Türk ailesi oldukça köklü bir geçmişe sahiptir. Bu bağlamda egzogami yasası ile eski Türk ailesinin ortaya çıkışında paralellikler aramak mümkündür. Bu yazıda egzogaminin göçebe kültürde anlamı ve işlevleri nelerdir sorusuna yanıt aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: anaerki, egzogami, Türk ailesi.

Functions of Exogamy Law in History of Turk Family

ABSTRACT

Steppe civilization is composed of the integrate that is gathered by structural parts from which geographical elements seperate in some places and which consist of the intertwined different cultural patterns in some places. On the common culture of steppe tribes that are called as barbarian in general by sedentary civilizations, the styles of religion, ethics, law, tradition and economy, which are pertaining to social way of living of these folks, dominate. Steppe civilization had given shape its social activities and its comprehension of the world with the effect of geographical conditions and other civilizations which trade routes connect it, and thus it had completed its development. Turks had established important states during early periods within

* Bu makale, 12-13 Kasım 2014 tarihlerinde Nevşehir'de düzenlenen *"Türk Kültürü Araştırmaları Sempozyumu"*nda sunulan bildirinin düzenlenmiş ve genişletilmiş halidir.

** Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - Nevşehir / TÜRKİYE

this steppe civilization. These state structures show that social structure in Turks has come until today going through various stages. According to the fact that the smallest structural unit of the society is family and that the opinion which only societies would be able to become state, Turk family has a quite deep-rooted past. In this context, it is possible to seek for parallels in emergence of old Turk family and exogamy law. In this article, we saught answer to the question of what are the meaning and fuctions of exogamy in steppe civilization.

Key Words: matriarchal, exogamy, Turk family.

Anaerki ve Egzogami Kuramları

İnsanlık tarihi üzerine çalışan araştırmacılar, uygar toplumun temel dinamiklerini açıklamada tarihsel aile organizasyonlarının tipik özelliklerini dikkate almış, cinsiyet temelli işbölümünün toplumsal yapıda etkisini vurgulamışlardır. Uygarlığın anaerkil yapılarla başlayıp ataerkilliğe doğru bir geçişe yöneldiğine yönelik açıklamalar büyük tartışmalar yaratmıştır. Ana-soylu aile düzeninin görüldüğü günümüzdeki ilkel toplumlardan hareketle bir tarih öncesi kurgunun niteliği araştırılmış ve böyle bir kurgu gerçekse bunun nasıl başladığı sorusuna yanıt aranmıştır. Henry Sumner Maine, ilk toplum organizasyonlarının yapısı üzerine cinsiyet temelli argümanlar ortaya koymuş bir hukukçudur. Yapıtında ilk toplulukların özgür üyelerden oluşan bir yapı arz etmediğini, bu gruplarda statüye göre belirlenmiş ilişkilerin olduğu, mülkiyetin ortak kullanıldığı ve bunları ataerkil ailelerin yönettiğini öne sürmüştür. Nitekim ortaya attığı ataerkil kuramın adını *babanın gücü* anlamına gelen ve *patriarkal* teriminin kökeni olan Latince *patria potestas* adıyla adlandırmıştır. *Patria potestas* bir Roma hukuk terimidir ve babalara aile üyelerini öldürme hakkı veren bir ilkedir. Maine, ataerkil kuramı şöyle açıklamıştır: "İlkel toplumun aile organizasyonu hukukunun birkaç sistemi, baba ya da diğer ataların kendi soylarından gelen kişi ve mülkiyetin üzerindeki ömür boyu süren ve geç Roma ismi olan *Patria Potestas olarak rahatlıkla adlandırabileceğimiz otoritesinde geniş bir iz bırakmıştır.*" (Maine, 1908: 119). Maine'ın kuramındaki ataerkil düzen, din ve hukuk kurumlarını doğrudan etkilemiştir. Maine'ın belirlediği toplumsal gelişim basamakları *aile, gens, aşiret, devlet* şeklindedir.

Jus maternum -ana hukuku-, ilk olarak 18. yüzyılın başında, Kuzey Amerika yerlileri arasında yürürlükte olan anaerkinin bir şeklini bulan Fransız Cizvit misyoneri Lafitau tarafından ileri sürülmüştür (Lewinsohn, 1966: 12). 19. yüzyılda antropoloji çalışmalarının başlangıcıyla birlikte ilkel topluluklardan hareketle uygarlaşmış ataerkil toplumdan önce ana-soylu bir toplumsal ör-

gütlenme biçiminin var olduğu Lafitau'nun verilerinden hareketle öne sürülmüştür. J. Jakob Bachofen, bu dönemi *jus maternum* -ana hukuku- dönemi olarak tanımlamış ve bu toplumlarda soy zinciri, çocuklar ve mülkiyetin ana üzerinden geçtiği, veli yetkesinin dayıda olduğu, kadına birtakım ekonomik ve toplumsal ayrıcalıklar tanındığını söylemiştir. Bachofen'in öne sürdüğü bir başka görüş, insanlık tarihinde rastgele cinsel ilişkiler dönemi olarak adlandırılabilecek bir dönemin yaşanmış olmasıdır. Bu görüşünü şekillendiren olgu, örfi hukukun toplum içindeki cinsel ilişkileri bir düzene sokmasıdır. Çünkü eğer cinsel ilişkiler yasalarla bir düzene sokuldu ve rastgele cinsel ilişki yasaklandıysa bunların daha önce düzensiz ve rastgele ilişkilerin yaygın oluşu nedeniyle yapıldığı savunulabilir. Bachofen'in ilkel rastgele cinsel ilişkiyi öne sürme nedeni, alt sınıflar arasındaki deneysel açıklık ve erkeklerin çoğunda görülen çok eşlilik eğiliminden başka, anaerkil toplumlardaki cinsel ahlakın bir dizi ilişkiye gösterilen tepki olarak açıklanabileceğini vurgulamaktır. Bu tip ilişki, yasaklandıysa başka bir dizge bunun yerine geçmiş olmalıdır. Bachofen'e göre (1997: 19-20), bunun yerine geçen şey, ananın yalnızca aile içinde değil, toplumda ve panteonda da baskın olduğu bir toplumsal yapıdır.

Bachofen'in ortaya attığı anaerkil kuramın destekçilerinden olan Mclennan'ın egzogami kuramı ise Hint kast dizgesi içinde 19. yüzyılda yaşayan kız çocukların katli töresine dayanmaktadır. Mclennan (1876: 132), yiyecek ve korunma amacıyla yapılan ayakta kalma mücadelesinin cinsiyetler arası dengede kadın aleyhine olumsuz bir sonuç doğurduğunu belirtmiştir. Çünkü avcı insanlara duyulan gereksinim, sağlıklı erkek çocuklarının el üstünde tutulmasına yol açacak, onların yeğlenmesine neden olacaktır. Kızlar daha savunmasız ve kendi çabalarıyla kamuya daha az yararlı olduğuna göre kaynakların kıt olduğu avcı ekonomide bunları beslemek çıkarlarına uymamıştır. Bundan dolayı kız çocuklarının önemli bir kısmı katledilmiştir. Bu uygulama, topluluklara eşlerini topluluk dışından getirmelerini zorunlu kılmış ve Mclennan'ın ilk olarak terimleştirdiği *egzogami* böylece doğmuştur. Topluluklar arasında sürekli bir mücadele sürüp gittiğinden egzogami barışçı yollarla olmayacak, erkekler eşlerini zorla ele geçireceklerdi. Yine de tutsak kadınlar ihtiyacı sağlayamayacağından erkekler zorla ele geçirdikleri kadınları paylaşacaklar ve böylece Mclennan'ın *vahşi poliandri* adını verdiği ilişki ortaya çıkacaktır. Böyle bir durumda kişinin babasını belirlemek zor olduğundan ilk akrabalık dizgeleri kadın yoluyla kan bağına dayanmıştır. Bu durum, zamanla yerini bir dizi erkek kardeşin aynı kadınla evlendiği Tibet poliandrisine bırakacak, bu evreyi ise bir erkeğin ölen erkek kardeşinin karısını devraldığı *levirat* izleyecektir. Maddi gönençteki artış ve mal birikimi ile birlikte bu düzenleme, ata

yanlı soy hattına zemin hazırlayacaktır (Kuper, 1995: 48). Mclennan, görüşlerini Hint-Avrupa mitolojisinin yanı sıra, düğünlerde kız kaçırma gibi Avrupa halk ritüelleri üzerine temellendirmektedir. Mclennan'ın görüşleri, Maine'in ataerkil kuramına iki açıdan bir meydan okuma oluşturmaktadır: Ana-yanlılık ilkesinin ata-yanlılığı öncelediği görüşünün yanı sıra, Mclennan, Maine'in de benimsediği klasik toplumsal evrim şemasını tersine döndürmektedir. Maine'in kurgusundaki *aile, gens, kabile, devlet* yolundaki evrim, Mclennan'da *kabile, gens, hane, aile* şeklinde tersine dönmüştür. Mclennan'a göre kritik nokta, klan mülkiyetinin tek eşli ailenin ortaya çıkmasına yol açacak tarzda bireysel/aile mülkiyetine dönüşmesidir (Özbudun ve diğerleri, 2005: 44).

Morgan, Mclennan'la birlikte cinsel kuralsızlığa dayalı bir ilksel evrenin varlığını varsayan yaklaşımına göre, bu evreyi, bir toplulukta aynı kuşaktaki tüm kadın ve erkeklerin birbirleriyle evlendiği bir evre izler. Bir önceki kuşağın tüm erkeklerinin *baba*, kadınlarının *ana*, aynı kuşaktan bireylerin ise *erkek ve kız kardeşler*, ama aynı zamanda *koca ve karılar* olarak adlandırıldığı, Malay/Havai sınıflayıcı akrabalık terminolojisinin temeli bu durumdur. İkinci adım, erkek ve kız kardeşler arasındaki evliliğin yasaklanması, yani Mclennan'ın egzogamisidir. Bu evrede, aynı topluluktaki erkek kardeşler grubu, dışarıdan bir grup kız kardeşle evlenecek -komünal aile-, böylelikle bir erkek, tüm erkek kardeşlerinin çocuklarının babası olarak adlandırılırken kız kardeşlerinin çocuklarının dayısı olacaktır. Morgan, bu mantıkla, sonraki kısıtlamalarla ailelerin daralarak günümüzdeki modern tek eşli evliliğe doğru evrildiği 15 aşamalı bir evrim şeması kurgular. Bir aşamadan diğerine geçişi farklı etkenlere bağlasa da -kabile düzenlemesine geçişte savunma gereksinimleri, egzogamiye yönelten genetik etkenler, vb.- ayrıntılı olarak uygar tek eşli aileye geçişin güdücü etkeni, özel mülkiyetin gelişimi üzerinde durur. Baba yanlılık, özel mülkiyet ve ona denk düşen veraset hukuku ile birlikte yükselmiştir (Özbudun ve diğerleri, 2005: 48-49). Morgan, anaerkil düzene örnek olarak Amerika'daki Irokuoaların toplumsal yapısını göstermiştir. Irokuoalarda örneğin kurt klanına üye olan bir kadın, bir başka klan üyesi erkekle evlenebilir, doğan çocuk kadının klanından sayılır. Morgan, Irokuoalarda mülkün bireylere ait olmayıp aile grubuna ait olduğunu da saptamıştır. Bundan başka soy kadını, veraset de kadın soyunu izlemiştir. Morgan, bu durumun Mclennan gibi, tarihin bir devresinde bireylerin gerçek babalarını tanıyamayışları sebebiyle ortaya çıktığını kabul etmiş ve bir kadın ve bir erkek evliliğinin gelişiminden sonra bireylerin babayı saptadıklarına karar vermiştir. Bundan sonradır ki erkek, egemen duruma geçip malını mülkünü oğullarına aktarabilmiş ve böylece ataerkil aile dizgesi ortaya çıkmıştır. Zamanla ataerkil dizge, poligaminin gelişmesini sağ-

lamış ve poligami tipinde çok kadın, zenginliğin ve yüksek statünün sembolü olmuştur. Buna karşılık, poliandriyi toplumda kadın sayısının azlığı nedeniyle ortaya çıkmış olarak varsaymıştır. Son reformlarla da monogami oluşmuştur (Saran, 1992: 183-184).

Malinowski, insanlık tarihine yayılmış genel bir anaerki kuramı ileri sürmeden anaerkinin niteliksel çözümlemesini yapmıştır. Bu çözümlemeye göre (1998: 54), çocuğun bedensel ve tinsel yapısını, onu anaya bağlayan bağı *analık hakkı* belirler. Bu ilke toplum içinde sırayla kimlerin yer alacağını, erki, saygınlığı, ekonomik miras haklarını düzenler; bunlarsa toprağa sahip olmayı, yerel vatandaşlığı, totemik bir klana ait olmayı belirler. Kız ve erkek kardeşler ile iki ayrı cins arasındaki ilişkileri, özel ve toplumsal düzeyde toplumsal ilişkilerin çoğunu, anaerkil tüzeyle ilgili düzenlemeler yönetir. Bu tüzenin garip ve önemli bir düzenlemesi, bir adamın kendi kız kardeşine ve onun evine karşı ekonomik görevleri tanımlamasıdır. Tüm dizge, ilkellerin doğumla, kimi büyü inançlarıyla ve dinsel inançlarıyla ilgili mitolojik bir temel ve kavramlarına dayanır; kabilenin tüm kurumlarını ve törelerini belirler.

Lévi-Strauss'a göre, evlilik birliğindeki toplumsal ilişki, kadınların karşılıklı mübadelesi ve geleneksel toplumlarda görülen akrabalık yapısı ve bununla bağıntılı geleneksel evlenme kurallarıyla yakından ilişkilidir. Öyle ki akrabalık dizgeleri ve onu meydana getiren kurumların kökeninde karşılıklı değiş tokuş düşüncesi -kadın mübadelesi- ve yakın akrabalarla evlenmenin yasaklanabilmesi amacıyla ensest tabusu vardır. Söz konusu bu yasak, ben/öteki arasındaki belirli bir karşıtlık kuralı içinde kişinin eş seçimini, ait olduğu kümenin dışından seçmeye zorladığı ve bunun da ensest yasağını beraberinde getirdiği ilkesine dayanır (Eriksen ve Nielsen, 2010: 162-163). Erkeğin anası, kız kardeşi ya da kızıyla evlenmesini yasaklayan kural, erkeğin onları başkalarına vermeyi, erkeğin de başkalarının anası, kız kardeşi ya da kızı ile evlenmesini zorunlu kılar. Bu biçimiyle bir toplumdaki erkek başka bir toplumdaki erkekle, ancak kadın değişimi yoluyla ilişki kurduğundan evlilik kurumu, toplumsal iletişimi pekiştiren bir araca dönüşür. Bunun yanında Lévi-Strauss (2010: 15), en temel evlilik biçimini iki erkeğin karşılıklı olarak birbirlerinin kız kardeşleriyle evlendikleri ve bu evliliklerden doğan çocukların birbirleri arasında kuzen evliliği yapmaları olarak açıklar.

Egzogamik evliliğin çıkışı konusunda Marcel Mauss'un geliştirdiği kuram, armağanların karşılıklılığı üzerinedir. Lévi-Strauss'un *zorunluluk ilkesi* burada da geçerlidir ve yakın akrabayla evlenmeyi yasaklama, bir kural olmaktan çok yakın akrabayı dış klana vermeyi zorunlu kılan bir kuraldır. Arma-

ğan, kuralının kendisidir ve bu da egzogaminin çıkış noktasıdır. Mauss'a göre (2011: 203-216), bir toplulukta iki klan olduğu anda, bunlar zorunlu olarak kendi aralarında anlaşmalar yapmış ve en azından yılın belli dönemlerinde ve çeşitli nedenlerle kadınları ve ayinleri gibi mallarını da değiş tokuş etmişlerdir. Fakat kadınların değiş tokuş edilmesi geleneği, aynı yerleşim yerinin üyeleri arasında gerçek bir akrabalığın olduğunu çok daha net bir biçimde ortaya koymaktadır. Hemen hemen bütün Eskimo topluluklarında buna işaret edilmektedir. Bu değiş tokuşlar, kış aylarında yerleşim yerinde yaşayan erkekler ve bütün kadınlar, bazı yerlerde sadece evli çiftler arasında gerçekleşir. Fakat en yaygın kural, evlenme çağına gelmiş bütün bireylerin bu değiş tokuşlarda yer almasıdır. Bu uygulama genellikle kış dönemindeki toplu bayramlar için geçerlidir; bununla birlikte bazı yerlerde, özellikle Grönland'da bu uygulama bayramlardan bağımsız duruma gelmiştir. Hıristiyanlıktan etkilenmemiş olan bölgelerde, bu eski gelenek bir bütün olarak yaşamayı sürdürmektedir. Bu törenlerde bir anda lambalar söndürülür ve tam bir zevk ve eğlence âlemi yaşanır[1]. Buradan şunu anlamak gerekir ki erkekler ve kadınlar eskiden ataların yaptığı gibi birbirleriyle birleşirler; bu atalardan gelen kişiler, onların adlarını taşır ve onların canlı birer temsilcisidirler. Aynı olgunun Alaska'da da görüldüğü doğrulanmıştır ve başka yerlerde de bu olaya işaret edilmiştir. Böylelikle bu anda çekirdek ailenin ve ev halkının organizasyonu cinsiyetler arasındaki sıradan düzenlemeyle ortadan kalkar. Bütün bu özel gruplar, yerleşim yerinin oluşturduğu toplu grup içerisinde birbirine karışır ve grubun geçici olarak yeniden oluşturulan mitik organizasyonu diğer bütün organizasyonları ortadan kaldırır. Aslında, bu türden değiş tokuşlara girişen erkekler, bir tür üvey kardeş haline gelirler ve değiş tokuş edilen kadınlar da kardeş olarak görülürler; bu birleşmelerden doğan bütün çocuklar için de aynı şey geçerlidir. Bu şekilde kurulan ilişkiler, doğal akrabalığın bir sonucu olan ilişkilerle tamamen özdeştir. Bu da bir tür cinsel ortaklığın uygulandığı grupların birer akraba grubu olduğunun bir diğer kanıtıdır; zira yabancı kişiler arasında bu türden bir uygulamanın olduğu yerlerde, söz konusu uygulama, o kişiler arasında bir akrabalık bağı yaratır.

Robert Briffault, 1927'de yayınlanan *The Mothers* adlı yapıtında (1990: 130), anaerkilliğin belirleyici ilkesini akrabalığın ana-soyuna dayanması değil, evliliklerin ana-yerli oluşuna bağlamıştır. Ana-yerli evliliği, kadının evlendikten sonra anasının ailesiyle yaşamayı sürdürmesi ve kocanın kaynana evine yerleşmesi düzeni olarak tanımlayan Briffault, bu tip evliliklerin geçerli olduğu çok sayıda toplum örneği vermektedir. Din adamları, gezgin ve elçilerin gözlemleriyle birlikte kendi gözlemlerinden oluşan bu etnolojik bilgilerin çoğu-

nun güvenilir olmadığı sonradan anlaşılmışsa da verilen örneklerden bir kısmı doğrulanabilir niteliktedir. Briffault'un Asya Türk ve Moğol topluluklarına -Yakutlar, Buryatlar, Tunguzlar- ilişkin verdiği bilgiler, Türk tarihçi ve etnograflarından İnan'ın verdiği bilgilerle çakışmaktadır (Türköne 1995: 16).

Evelyn Reed'e göre, dünyada yalnızca son altı bin yıldır ataerkil düzen vardır, daha önce uzun bir süre toplulukları kadınlar yönetmiştir. İlkel topluluklar önceleri anaerkil özelliği taşırlarken daha sonraları ataerkil yapıya dönüşmüşlerdir. Reed'e göre (2012: 35-39), bu anaerkillik insanlığı uygarlığa götüren en önemli olgu olmuştur. Toplumsal gelişmeye cinsel ilişkiler değil, anasal işlevler yol açmıştır. Dişi cins, insanlığı uygarlığın eşiğine getirmiştir. Erkekler sürekli olarak avlanmış ve savaşmış, kadına ise insanlığı hayvansı yaşantısından kurtarıp insan özellikleriyle donatma işi kalmıştır. Reed, sınıflı toplumun baba ailesi olan biriminin ataerkilken ilkel toplumun anaerkil ve biriminin ise ana-yanlı gens ya da klan olduğunu belirtmiştir. Reed'e göre (1985: 15, 23), komüncü ilkeler üzerinde kurulmuş olan eski anaerkil dizgede tıpkı varlıklı bir egemen sınıfın çalışan kitle üzerinde egemenliği olmadığı gibi, bir cinsin diğeri üzerinde egemenliği diye bir şey de yoktur. Anaerkil toplumda evli çiftler ya da eş aileleri ortaya çıkmış ve kadınların kocaları, yeni iktisadi ortaklar olarak klan kardeşlerinin yerini almışlardır. Bununla birlikte topluluk kolektivist ilkelerini koruduğu sürece aileye bağımlılık ya da aileler arası eşitsizlik diye bir şey olmamıştır. Tüm toplum, her bir üyesi için gerekli şeyleri sağlamış ve bütün yetişkinler, toplumsal bakımdan topluluktaki bütün çocukların ana ve babaları olmuşlar ve kardeşlik, toplumsal ilişkilerin temeli olmayı sürdürmüştür.

Reed'in ve öncüllerinin görüşleri, günümüzde pek kabul görmemektedir. Nitekim aralarında feministlerin de bulunduğu pek çok kültür araştırmacısı, ilkel anaerkilliğin bir *mit* olduğunu düşünmektedir. Bu açıdan kadınların hükmettiği bir toplum yerine, kadının toplumsal hayatta önemli rol oynadığı ana-soylu bir yapının var olduğu tezi kabul görmektedir. Alâeddin Şenel, Gordon Childe'dan aktardığı bilgilerden yola çıkarak anaerkillik üzerine yapılan tartışmalarda genellikle neolitiği aşamamış oldukları kabul edilen hemen bütün Orta Amerika topluluklarında, topluluğun ana akrabalığına göre örgütlü olmasının da bunun bir kanıtı olduğunu ileri sürmektedir. Ancak bu durum, kadın hegemonyasını göstermekten çok kadınla erkeğin bir dereceye kadar eşit olduğu bir düzeni imlemektedir. Ayrıca uygar topluma geçildiği halde ilkel toplumun göreneklerinin bir kalıntı olarak sürebildiği sıra dışı durumlarda da ana-soy zincirinin ve ana hakkının izlerinin varlığı öne sürülmüştür (Childe,

1974: 101'den akt. Şenel, 1982: 160). Şenel, ana-soy zincirinden baba-soy zincirine geçişin ekonomik koşulların biçimlendirdiğini belirtmiştir. Şenel'e göre (1982: 72-73), ortak avlanmanın bir avcı topluluğunun av takımını aşan grupların oluşturulmasını gerektirdiği durumlarda avcı topluluklar arasındaki ekonomik işbirliği, toplumsal alanda bir başka işbirliğine yol açmış olabilir. Bir önceki dönemin avcı ve toplayıcı takımlarında nüfus azlığına karşı başvurulmuş olunabileceği düşünülen kadın kaçırmaya, ekonomik işbirliğini parçalayabileceği için bu dönemde geleneksel bir biçim verilmiş ve böylece egzogami zamanla kurumlaşmış olabilir. Egzogami, avcı topluluk içindeki cinsel rekabeti ve sürtüşmeleri önleyerek topluluğun birliğini pekiştirirken gelin-güvey alışverişi de topluluklar arası ekonomik işbirliğini pekiştirecek, bu işbirliğinin sürekliliğini sağlayacak kanalları oluşturmuş olacaktır. Bu geleneğin kurumlaşmasıyla avcı topluluklar, kandaş birliklere, klanlara dönüşecektir. Gelinlerini dışarıdan alan klanlar, doğal olarak baba-soy zincirini izleyen klanlar olacaktır. Bu gelişmelerin nasıl bir yol izlediği ve ne zaman gerçekleştiği bilinmemektedir; bilinen tüm göstergelerin kandaş birlikler olan klanların toprağa yerleşmeden önce oluşmuş olduğunu göstermesidir. Toplulukların klanlar biçiminde örgütlenmesine uzman avcılık döneminin sonlarına doğru geçildiğini düşünmek birçok bakımdan uygun görünmektedir. Baba-soy zincirli klanlara geçilmesiyle erkeklerin statülerinin biraz daha yükseldiği açıktır.

Türköne, cinsler arası denge durumunun bozularak mutlak ataerkilliğin başlamasını farklı toplumlarda farklı nedenlere dayandırmaktadır (1995: 236): 1. İlkel avcı-toplayıcılıktan avlanan hayvanların evcilleştirilmesiyle ve sürü sahipliğiyle başlayan sürü ekonomili göçebe hayat tarzına geçen ve uzun süre bu tarzı sürdüren topluluklarda ataerkillik, bu gelişmeyle birlikte başlamış ve pekişerek sürmüştür. Avcı erkeğin avladığı hayvanın ve evcilleştirdiği sürülerin sahibi olması ona belli bir ekonomik güç sağlamıştır. 2. Sürü ekonomisine dayalı göçebe hayat tarzı dönemini tarımın keşfiyle kısa sürede kapatan topluluklarda, ilk cinsler arası eşitlik dönemi bir süre daha devam etmiştir. Çünkü tarım, daha önce toplayıcı olan ve bitkilerle uğraşan kadın tarafından keşfedilmiştir. Kadın, bu topluluklarda üretim ve zenginlik kaynağı olarak avcı erkeğe eşit bir konumda yer almıştır. Ancak bir süre sonra bu topluluklar da ataerkilleşme sürecine girmişlerdir. Bunda erkeğe ait olan hayvanın sürdüğü sabanın keşfi etken olmuştur. Böylece tarımın sağladığı artı ürün sayesinde avlanmaya da ihtiyacı kalmayan erkek, tarım alanına ve bu artı ürüne el koyarak egemenlik sahibi olmuştur.

Tarihin genel gelişim yasalarından yola çıkılarak yapılan tarih öncesi kur-

gularında insanın biyolojik oluşumunun ardından ilkel toplum tarihinin başlangıcının gelmesi bir zorunluluk olarak görülmüştür. Gelişme basamaklarının ilki ilkel sürü dönemidir. Ardından totemizmin ve ana hukukunun ağır bastığı klanlar düzeni gelmektedir. Bu dönemde sanılanın aksine kadının hegemonyası değil, kadın ve erkeğin eşit statüye sahip olması ve soyun ana üzerinden ilerlemesi söz konusudur. Üretim araçlarının gelişimi, sabanın icadı, madenlerin işlenmeye başlanması gibi birtakım yenilikler, kolektif mülkiyetten bireysel mülkiyete geçişi olanaklı kılmış, buna bağlı olarak da toplumsal düzende değişmeler baş göstererek ana-soyluluktan ataerkilliğe doğru bir toplumsal dönüşüm yaşanarak klan demokrasisi devlet organizasyonunun bir çeşit öncülü olan askeri demokrasiye dönüşmüştür. Klan düzeninde yaşandığı varsayılan ana-soyluluk nasıl bir toplumsal düzeni doğurmuştur? Bu anlaşıldığı takdirde konumuz dâhilinde günümüzde yaşayan bazı geleneklerin yapısal-işlevsel çözümü daha kolay hale gelecektir. Avcı toplulukların üretimden yoksun olması ve doğaya bağımlı yaşamaları nedeniyle bu topluluklarda işbölümü gelişmemiştir. Ancak birtakım aletlerin yapılmasıyla erkeğin avcılığa, kadının toplayıcılığa yönelmesi sonucunda cinsiyet merkezli bir işbölümünün oluştuğu açıktır. İlk geçici yerleşimlerin kurulmasıyla kadınlar bu yerleşimlere bağlı yaşamaya başlamışlar ve böylelikle kampların sorumluluğu onların üzerine yüklenmiştir. Bu da doğan çocukların kadınlara ait olmasının önünü açmıştır. Egzogami yoluyla kadının dış klanlardan evlenmesi, her klana erişemediği yiyeceklerin elde edilmesi olanağını sağlamış, bu uygulama yiyeceklerin dolaşımı işlevini yerine getirmiştir. Bütün bu tarih öncesi gelişme ana-soylu toplumsal düzenin doğuşunu göstermektedir. Ancak ilk kültür araştırmacıları, bu durumu reddederek ataerkilliğin öncelikli ve baskın olduğunu savlamışlardır.

Türk Ailesi ve Egzogami

Türk ailesinin niteliği konusunda çeşitli disiplinlerden araştırmacılar görüşler öne sürmüşlerse de genel olarak bu görüşler iki ana çerçevede ele alınabilir. Bunlardan birincisi, eski Türklerin baba-soylu aile düzenine sahip olduğu, diğeri ise ana-soylu ailenin, dolayısıyla bunu önceleyen klan ailesinin eski Türklerde egemen olduğu yönündedir. Avrupalı araştırmacılardan bir kısmı, Grenard'ın eski Türk ailesinin ataerkil olduğuna yönelik görüşlerinde birleşseler de bu görüşün karşısında Durkheim ve Gökalp, hiçbir Türk boyunda Türk ailesinin ataerkil bir biçim almadığını ileri sürmüştür. Durkheim, doğrudan doğruya olmamakla beraber aile sosyolojisi konuları içinde, yeri geldiğinde Türk ailesi ile de ilgilenmiştir. Ona göre Doğu Türkistan Türklerindeki

demokrat aile tipi, Grenard'ın sandığı gibi, eski ataerkilliğin yıkılmasından doğmamıştır. Bu tipin ana ailesi tipinin değişmiş bir biçiminden ibaret olduğunu sanmaktadır. Nitekim Yakutlarda, bu ana ailesi, *sib* adını taşıyan bir küme olup bugün ailede bulunan bütün hukuksal nitelikleri taşımaktadır. Kuşkusuz bu tip içinde küçük aileler vardır. Fakat bunlar geçici hayat tarzlarıdır ve toplumsal zümrenin hiçbir müdahalesine maruz değillerdir. Akrabalık, aynı *sib*e bağlı olmaktan ileri gelir. Bu duruma Yakutların aile adlarında da rastlanır. Her Yakut kendi *sib* adıyla anılır (Eröz ve Güler, 1998: 6-7).

Gökalp, eski Türklerdeki evlilik ve toplumsal yapı arasındaki ilişkinin kadın ve erkek arasında eşitliği gösterdiğini, Türk aile yapısının ana ve babanın eşit haklara sahip olduğu iki yönlü bir kimliği ortaya koyduğunu belirtmiştir. Bu görüşe göre (1991: 295), çiftler arasında birlikte etkileşim olarak tanımlanan ikili bir oluşum söz konusudur. Eski Türklerde ocakta barınan, ibadet edilen tanrı, yalnız babanın değil, aynı zamanda ananın da tanrısıdır. Bunlara *od ata* ve *od ana* denirdi. Babaerkil -pederî- aileye Doğu Türkleri *türkün*, Batı Türkleri ise *boz ocak* ve *baba ocağı* derlerdi. İzdivacî *aile* ise evlenmenin sonucudur. Türkler izdivaca *evlenmek*, *ev bark sahibi olmak* derlerdi. Eski Türklerde bir genç evlenirken ne karısını kendi ocağına getirir ne de kendi karısının ocağına giderdi; *iç güveylik* olmadığı gibi *iç gelinlik* de yoktu. Erkek, baba ocağı mallarından hissesini alır, kız da *yumuş* denen çeyizini getirirdi. Gelin ve güvey mallarını birleştirerek ortak bir ev sahibi olurlardı. Bunların kurduğu yeni aile ocağına *ak ev* derlerdi.

Gökalp'ın görüşleri, bütün Türklerde aile ataerkil -pederşahlık- çağı geçirmeden, doğrudan doğruya ana ailesi tipinden -maderîlik- baba ailesi tipine -pederîlik- atlamıştır, görüşüne dayanmaktadır. Bu açıklama, Gökalp sosyolojisinde kadının erkeğe eşitliği ilkesini kanıtlar. Gökalp, Türk ailesinin Yakutlarda ana ailesi, Kırgızlarda ataerkil ve Altaylılarda ikisinin ortası bir tip olduğu yolundaki ayrımlamaları reddeder. Ona göre, Türk ailesinin karakteri her zaman birdir. Hatta Yakutlardaki *maternal* biçim bile tümüyle anaya ait aile tipi olmayıp *paternal*, yani iki cins hukuku arasında eşitlik gören bir biçimdir. Gökalp, bu konuyla ilgili olarak Rus etnograflarından Seroşevskiy'nin bir araştırmasına dayanmakta ve Yakutlardaki iki cins totemin varlığını belirtmektedir (Türkdoğan, 1992: 32). Gökalp, aileyi *boy* -kabile- ile başlatmaktadır ve tarihin yetişemediği en eski zamanlarda, boyun *maderî* karakterde olduğunu ileri sürmüştür. Yani çocuk, bu dönemde anasının boyuna üyedir. Boy dizgesinin sonradan *pederî* özelliğe girdiğini ileri süren Gökalp (1991: 220-221), boyun eskiden anaerkil olduğuna, şamanizmin anaerkil olmasını kanıt göstermekte ve bunu

da Yakut şamanlığıyla örneklendirmektedir. Yakutlarda şamanların totemleri ve koruyucu ruhları dişi olduğu gibi, diğer topluluk üyelerinin koruyucu ruhları da dişidir. Ona göre boy, siyasal, ahlaki, dinsel ve ekonomik ortaklığa sahip demokratik bir birliktir. Bundan sonraki *aristokrat boy* dönemindeyse boyun soylularına bağlı olan oymaklar, köle ve cariyeler bulunur.

Türk ailesinin *geniş* değil, çekirdek aile şeklinde örgütlendiğini söyleyen Donuk (1988: 9), Türklerde erkeğin aile birliğini sağlayan otorite sahibi ve aynı zamanda eşine yardımcı, çocuklarına sevgi ve şefkat gösteren bir kişi olduğunu vurgulamış ve erkek sağ olduğu sürece aileden ayrılmanın söz konusu olmadığını, böylece babanın torun sahibi olup da dede durumuna gelse bile aile bütünlüğünü koruduğunu öne sürmüştür. Bu yapı, tümüyle ekonomik yapıyla ilgilidir. Tarım ve hayvancılığa dayalı toplumlarda erkek çocuklar, evlenip çoluk çocuğa karışmış olsalar bile, babanın ekonomik gücüne bağımlıdırlar. Mülkiyet hakkı her koşulda babaya aittir. Bu tür ailelerde gelinler, oğlanın babasının evine gelir ve uzun bir süre karı-koca, kocanın ana ve babasıyla aynı evde yaşar. Gelinin ayrı bir eve çıkmak istemesi, başlı başına bir sorun oluşturur. Bu durumda, genellikle kadınlar arası -oğlanın anası ve eşi- bir çatışma yaşanır. Bu durum, Orta Anadolu'da son zamanlara kadar sürmüştür. Babanın koruması ya da yetkesi altında birliğini sürdüren erkek kardeşler, baba yetkesi ve korumasını evlenip çoluk çocuğa karıştıktan sonra da hissederler. Baba yetkesi ve korumasının *dedelik* aşamasından sonra da sürmesi, olumlu yönler içermekle birlikte bu tür aile yapıları baba ya da dedenin ölümünden sonra parçalanma sürecine girmektedirler.

Fransız sosyolog Gaston Richard, şehirli Türklerden çok göçebe hayatı yaşayan Yakut, Kırgız ve Altay Türklerini incelemiştir. Bu araştırmacıya göre, Gökalp ve Durkheim'in tersine, Türklerde aile tipi tek değildir. Bunları ekonomik ve toplumsal koşullara göre, çeşitli tiplere ayırmak gerekir: 1. Yakut Türklerinde aile, anaerkil din çerçevesine girer. Hısımlık bağında temel anadır. Bununla beraber Roma'daki ataerkine benzer bir anaerki yoktur. Ailede egemen olan yine erkektir. Ancak bu erkek, ana tarafından olan dayıdır. Dışarıdan evlenme esası olduğuna göre, başka bir klana üye olan erkek, kadının totemini kabul eder. 2. Kırgız Türklerinde aile, ataerkil bir görünüme sahiptir. Hısımlık bağında temel babadır. Totem dininin yerini atalar dini almıştır. Her evlenme, genç kadının kocasının aile dinine katılması demek olduğundan bir takım törenler yapılır. Bu törenin izlerine, bugün Müslüman olmuş olan Kırgız boylarında rastlamak güç değildir. Evlenen kimsenin nişanlısına verdiği *kalın* bu izlerdendir. 3. Altay Türklerinde aile tipi, yukarıdaki iki tipin arasında orta

bir tiptir. Erkek, kadının ailesine girdiği için ana ailesi tipine olan yakınlığı gösterir. Fakat öte yandan erkek, kadına bir bedel ödemek zorundadır. Bu bedel, para ya da armağan olmayıp geçici bir iş yardımıdır. Kızın ailesinin yanında görülen bu geçici hizmet, Altay Türklerindeki aile tipinin Kırgızlarla ilişiğini gösterir. Böylece aşiret hayatı yaşayan Türklerde üç tip aile hayatının bulunduğunu söyleyen bu Fransız sosyolog, Türkistan'ın ve Türkiye'nin şehirli Türklerindeki aile hayatına da dokunur ve Yakutlardan Osmanlılara doğru giden bir ilerleme zincirinin bulunduğunu söyler. Hatta bu zincirin, Japon sahillerinden Finlandiya'ya kadar uzanan bölgelerdeki aile kurumunun gelişmesiyle de ilgili olduğunu belirtir (Eröz ve Güler, 1998: 5-6). Rasony ise (1996: 56), yukarıdaki görüşlerden farklı olarak Türklerde Romalılara benzer bir aile düzeni bulunduğunu, aile reisinin her şeye egemen, dolayısıyla Türklerde ata hakkına dayanan ve dışarıdan evlenmeyi esas alan bir aile tipinin olduğunu öne sürer.

Kafesoğlu, eski Türk toplumunda ailenin bütün sosyal bünyenin çekirdeği durumundaki ilk toplumsal birlik olduğunu, Türklerin Orta Asya'dan dünyanın birçok yerine dağılmalarına karşın varlıklarını korumalarının aile yapısının sağlamlığından kaynaklandığını belirtmiştir. Kafesoğlu'na göre (2011: 220), Türk dilinde başka uluslarda bulunmayan çeşitlilikte akrabalıkla ilgili sözcük ve kavramlar bulunmaktadır. Türk ailesi, geniş aile şeklinde görülmekte ise de aslında küçük aile tipinde kurulu bulunması akla daha uygundur. Zira Türk ailesinde aile reisinin adeta mülkü sayılan aile üyeleri üzerinde kesin söz hakkının bulunmadığı görülmektedir. Bu bakımdan bunun eski Yunan'daki *geose* ve Roma'daki *gens*ten çok farklı olduğu belirtilebilir. Aynı şekilde Slavlardaki aile büyüğünün bütün aile halkına köleleri gibi hükmettiği kolektif mülkiyete dayalı geniş aile örneği olan *zadruga*ya benzememektedir. Bu tip ailelerde evlatlar, mülk ve söz hakkından yoksun olmanın baskısı altındadır. Türk ailesinde ise mülk ortaklığı hayvan sürülerinde geçerlidir.

Ögel'e göre, Türklerde ana ailesinin en ufak bir izine bile rastlanmaz. Çünkü en eski Türk boylarından biri sayılan Hunlarda gelişmiş bir baba ailesi düzeni vardır ve bu dışarıdan evlenmeye dayanmaktadır. Ögel, büyük devlet kurmuş Türk boylarıyla dağ ve vadi içlerinde kalmış, gelişmemiş Türk topluluklarının folkloru arasında bir ayrım yapılması gerektiğini belirtmiştir (Ögel, 2001: 237).

İnan, Gökalp'ın terimleştirdiği *pederşahî* ve *pederî* aile tipleri ayrımına girmeden, Türklerin tarih sahnesine pederşahî ve egzogami yasasıyla aile kuran bir kavim olarak çıktıklarını belirterek Çin kaynaklarına göre, M. Ö. 3. yüzyılda Hun hükümdarlarının belirli bir boydan evlendiklerini, Hunlarda, şimdiki

Kırgızlarda olduğu gibi, *qarsı quda* -karşılıklı dünür olma- geleneğinin bulunduğunu söylemiştir[2]. İnan'a göre, hep bir boydan kız alma geleneği, belirli bir boya kız verme, yani karşılıklı kız değiştirme geleneğine bağlıdır. Hunlarda üvey ana ve yenge ile evlenme -levirat- töresi de egzogami yasasının gereklerindendi[3] ve aynı töre Göktürklerde, Uygurlarda ve Kırgızlarda da vardı. İnan, görüşlerini aktarmayı şöyle sürdürmüştür: "*Yenisey kitabelerinden birinde 'yatta tühürime ardıldım' -yad eldeki dünürümden ayrıldım- kaydı da gösteriyor ki o devirde dünür yad elden olurdu. Bu âdetin yüzyıllarca kuvvetle devam ettiği anlaşılmaktadır. Hatta Oğuzlar Anadolu'ya geldikten sonra egzogami yasasına uymuşlardır. Dede Korkut anlatmalarından anlaşıldığı gibi, İç Oğuz Beyi Kazan'ın dayısı Taş Oğuz Beyi Aruz idi. Beyböyrek ile nişanlısı Banu Çiçek birbirini tanımıyorlardı. Kazan beyin oğlu 'yad* kızı helalime destur versin' diye vasiyet ediyor; Deli Dumrul 'yad kızı helalim var' diyor." (İnan, 1987: 341-342).

Bamsı Beyrek, İç Oğuz'dan olduğu halde, Taş Oğuz'dan kız almıştır. *Dede Korkut Kitabı*'nda Taş Oğuz Beyi Aruz Koca, Bamsı Beyrek'ten şöyle söz eder: "*Bigler, Beyrek bizden kız almışdur güyegümüzdür, amma Kazan'uñ* ınağıdur." (Ergin, 1989: 246). Bu örneğin dışında Kanturalı'nın evlendiği Selcen Hatun'un Trabzon tekfurunun kızı olması da egzogami yasasını göstermektedir. Kazan'ın anası, Taş Oğuz reisi Aruz Koca'nın kardeşidir. Yine İç Oğuz'dan olması muhtemel Kazılık Koca, Taş Oğuz'dan sayılan Büğdüz Emen'in kardeşiyle evlenmiş ve bu evlenmeden oğlu Yigenek doğmuştur. Öte yandan anlatmalarda öne çıkan kadın karakter Burla Hatun, Kazan'ın karısı ve Bayındır Han'ın kızıdır. Salur Kazan, Üçok'tandır; Bayındır Han, adı nedeniyle her ne kadar Oğuzların Üçok'a bağlı Bayındır boyundan olduğu sanılsa da, bize göre Bozok'tandır. Çünkü Oğuz töresinde hanlık Bozok'a aittir. Nitekim Oğuz Kağan Destanı'nın Uygur nüshasında Oğuz Kağan, avda oğulları Kün, Ay ve Yultuz'u doğu tarafına; Kök, Tağ ve Tengiz'i batı tarafına göndermektedir. Destanın sonuna doğru, doğuya gidenler altın *yay*, diğerleri gümüş *ok* bulmuşlardır (Bang ve Rahmeti, 1936: 31). Bunlar, rastgele bir seçim ve nesneler değildir. Buradaki simgesel mesajda Oğuz Han, ileride Bozokları oluşturacak olan oğulları doğu tarafına göndermekle ve onların hanlık simgesi olan *altın yay*ı bulmalarıyla hanlığın onların hakkı olduğu iletilmiştir. Bilindiği üzere Türk ikili devlet töresinde hanlık doğuya aittir. Dede Korkut'un mukaddimesinde hanlığın Bozok'tan Kayı boyunun hakkı olduğuna yönelik ifadeler de bunu doğrulamaktadır. Eğer Bayındır Han'ın Üçok'a bağlı Bayındır boyundan olduğu kabul edilirse bu durumda, Oğuz töresi ve mukaddimedeki ifadelerle anlatmalardaki kurgu çelişecektir. Burla Hatun'un Salur Kazan'ın karısı olması, diğer örneklerde ol-

duğu gibi, Türklerdeki egzogami yasasından kaynaklanmaktadır. Dede Korkut dışında, Manas Destanı'nda evlenmek ya da birini evlendirmek için kız isteyen biri, ata binip kız araması gerekmektedir[4]. Demek ki evlenilecek kişi içeriden değil, uzaktan biri olacaktır. Sibirya destanlarının birçoğu kahramanın sevgilisini oba dışından araması üzerine kuruludur[5]. İnan (1987: 347), birçok çağdaş Türk uluslarının düğün gelenekleriyle ilgili tabirleri, pederşahî aile kurumunun egzogami yasası çerçevesinde kız yağma etmek yoluyla kurulduğunu açıkça gösterdiğini belirtir. Başkurt, Kazak ve Altay lehçelerinde güvey ve kız ailesi arasında aracılık eden adama *yavçı -yüçı-* denilmektedir ki bu sözcük *akıncı, muharip* anlamını taşır. Anadolu Türkleri arasında bu kişilere, *görücü* ya da *dünürcü* ve bazı yerlerde *elçi* denilmektedir. Görücü, eski zamanlarda gizlice kız arayan ve kaçırmaya fırsat hazırlayan casustu. Yakutlarda görücü olarak *tüngün körüççü* tam silahlı üç savaşçı gelirdi.

Bütün bunlar göstermektedir ki eski Türk evlenme töresinde egzogami kuralı egemendir. Ancak eski Türk göçebelerinin tersine, Anadolu göçebelerinde endogami egemendir. Bu durum, Anadolu'nun kendi iç dinamikleriyle ilgili olsa gerektir. Türklerin yerleşik hayata geçmelerinden itibaren egzogami kuralının artık ihlal edilmeye başlandığı görülmektedir. Nitekim yerleşik kültürün ürünü sayılan halk hikâyelerinde bunun izlerine rastlanmaktadır. Örneğin Arzu ile Kamber hikâyesi, aynı evde büyüyen çocukların evliliğini konu edinmiştir (Alptekin, 1997: 216-18). Bunun nedenleri arasında yerleşik tarımcı kültürün boy düzenini işlevsiz hale getirmesi, dinsel-kültürel değişimler vb. olgular sayılabilir.

Yukarıda yapılan açıklamalarda eski Türk ailesi tipinin tüm yetkenin ata da toplandığı ataerkil -pederşahî- değil, babaerkil -pederî- olduğuna yönelik görüşler ağırlık kazanmaktadır. Bu değerlendirmeler, Türk topluluklarının tamamının uygarlığın aynı basamağında olduğu ön kabulünden hareketle yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak Türk toplulukları, değişik coğrafyalarda ekonomik etkinliklerin farklılaşmasına koşut farklı ekonomik özellikler kazanmıştır. Üretim tarzındaki değişimlerin toplumsal yapıyı derinden etkilediği açıktır. Sibirya'da yaşayan Yakutlarla, *devletleşmiş* Özbekleri ya da Uygurları aynı potada değerlendirmek bizi birtakım yanlışlara götürecektir. Bu nedenle eski Türk ailesiyle ilgili bütüncül bir yaklaşımı benimsemek olanaklı durmamaktadır. Ailenin evriminde bozkırda devlet kuran boylardaki yapı ile orman kavimlerindeki aile örgütlenmesi anaerkillik ve babaerkillik bağlamında farklılık sunar. Tarımcı ekonomiden çok hayvancı ekonominin egemen olduğu Türk topluluklarında kölelik kurumunun yerleşmemesi, sınıfsal ayrımların netleşmemesi

gibi nedenlerle koyu ataerkilliğin -pederşahlık- görülmediği tezi yerindedir. Ancak bunun tüm Türk boylarına teşmil edilmesi yanlıştır. Gökalp'ın erkeğin mutlak otoritesinden çok aile reisi rolünde olduğu, kadın ve erkeğin göreceli eşitliğine dayalı *pederî aile* görüşü, bozkır halkları için geçerli; ancak orman kavimleri için değildir. Yakutlar, Şorlar gibi Sibirya Türk boylarındaki aile kurumunda ana hukukunun izleri henüz silinmiş değildir. Diğer yandan İnan'ın eski Türklerde pederşahî aile ile totemizme bağlı bir egzogami yasasının var olduğunu söylemesi, kendi içinde tutarlı değildir. Çünkü egzogami yasasının oluşabilmesinin ön koşulu, klan tipi örgütlenme ve ana hukukunun egemen olmasıdır. Egzogami kuralı, ataerkil ailenin öncülü olmalıdır, her iki kurumsal yapı bir arada bulunsa da bunun öncesinde anaerkilliğe ilişkin birtakım izlerin var olması gerekir.

Türklerde anaerkil aile konusunda araştırmacıların çekimser davranması, kadının sadece verimlilik sembolü olduğunu söylemeleri ve bunun anaerkil aile hukukuyla ilişkilendirilemeyeceğini belirtmeleri dikkat çekicidir. Sanıyoruz ki bunun nedenleri arasında günümüzün cinsiyetçi ahlak ve değer yargılarıyla eşitlikçi klan yapısı ve ana hukukunun çatışması vardır. Bu noktada Ümit Hassan'ın görüşleri oldukça açıklayıcıdır: "*Yakut dilinde 'törüt' doğurmak; 'törüppüt' ana, analar, ata anlamındadır. Törün kutsallık, köken, yaratılma, cet, ilk insan, soy, kabile, gelenek, kural anlamlarını içermesi olgusu ile en eski Yakut'un dilinde ve inancında törün 'törüppüt' biçimiyle başlangıç olan ceddi ve anayı yaşatması olgusu birleşmektedir. 'Kadın basit bir bereketlilik simgesidir. Dolayısıyla bütün ana simgeleri, verimlilik kültünün veya ana-soy çizgisinin varlığını göstermekten fazlasını ifade etmezler' yollu indirgeyici yorumların, anahanlığın bu yaşayan izini ortadan kaldırma çabaları, beyhude olmaktan öteye geçemez. Bu gibi bilinçli/bilinçsiz yorumlar, anahanlığın izini törpülemeye, insanlığın maddi kökenini oluşturan eşitlikçi-bütüncü hayat tarzının bir determinizm* içerisinde insanlık gelişiminin tezini oluşturduğu gerçeğini yok saymaya yöneliktir. Kadına 'bereket-doğurganlık' payesi vererek bununla yetinmek ve giderek bunu bir klişe-imaj hâline getirmek, demek ki masum görünüşünün ötesinde bütün bir dünya gidişinin kavranmasıyla ilişkilidir. O bakımdan ilkel toplumun eşitlikçi olması keyfiyeti dahi siyasal boyutlu bir olaydır; sosyal bilim ve siyasal teoride hesaplaşması yapılmalıdır." (Hassan, 2000: 126-127). Hassan'ın görüşlerinin tersine, Türkdoğan, Oğuz Kağan Destanı'nın Türk-Memluk *Ay-Ata* mitiyle olan benzerliğinden hareketle Sümerlerde olduğu gibi, Eski Türklerde de insanın çamurdan yaratıldığı, bir erkek ve dişinin birleşmesinden çocukların meydana geldiği motifinin temel çizgi olarak sürüp gittiğini, bunun da Adem ile Havva geleneğinin bütün Hazar-Altay ve

Tibet üçgeninde odak karakteri oluşturduğu ve bunun Sümer geleneğinin bir yansıması olduğu hususunu kanıtladığını savlamıştır. Türkdoğan'a göre (1992: 31), bu metin, Ögel'in de belirttiği gibi, "bir gerçektir". Destanlarda bile, 19. yüzyılda Avrupa'da savunulan cinsiyete dayalı bir evrim teorisine haklılık çıkaracak serbest cinsi aile tipi bulunmamaktadır. Türk ailesi, Türkdoğan'a göre (1992: 31-32), Morgan'ın ileri sürdüğü, evlilik ve aile kurumunun ilkellik günlerindeki sürü hayatından bugüne kadar çok eşli aileden tek eşli aileye doğru gelişme göstermiş, çeşitli biçimlerden geçerek günümüze kadar uzanmış bir temel kurumdur, tezine tamamıyla karşıttır. Eski Türklerde, hatta Proto-Türklerde *mağara kültü* veya *türeyiş* mitleri sürekli olarak grup evlenme veya cinsel serbestlik tipolojisine karşıdır. Köklerini Mclennan'dan almış bulunan bir başlangıç ailesi, Eski Türk aile yapısı için geçerli sayılamaz. Türkdoğan'a göre (1992: 32), mağara kültü, türeyiş miti; Bachofen, Mclennan ve Morgan'ın toplumun evrimini ailenin evrimine bağlayan *cinsel kolektif aile* modelinin hem antropolojik gerçekler açısından hem de destanlardaki oluşum çizgisi bakımından yalanlamaktadır.

Türkdoğan'ın Türk ailesi tezleri nesnel ölçütlerden uzakmış gibi durmaktadır. Öncelikle, *Ay-Ata* mitini ve dolayısıyla Adem ile Havva hikâyesi gibi dinsel anlatıları tarihsel bir gerçeklik olgusu gibi kabul etmek, topraktan türeme konulu Sümer mitlerini Türklerin özgün mitleriymiş gibi sunmak kanımızca yanlıştır ve en azından bilimsel nesnellikle ilgili değildir. Türklerde özgün bir antropogonik mit aranacaksa *ağaçtan türeme/babasız türeme* motifine odaklanılmalıdır. Öte yandan Türkdoğan, mağara kültü ve türeyiş mitlerindeki *babasız* gebe kalma motifini ve Türk mitolojisindeki ana tanrıça kültüne ait mağara, ağaç, su gibi varlıkların ana tanrıçayı simgelemesi gibi birtakım simgesel kalıntıları göz ardı etmektedir. Türkdoğan'ın savladığı gibi, Türk ailesi, grup evliliği ve ana-soylu klan ailesini yaşamadan çekirdek aile olarak tarih sahnesine çıktıysa totemizmle yakından ilişkili egzogami yasası nereye konacaktır? Levirat ve kız kaçırma töresi, grup evliliği döneminden[6] kalma izler değil midir? *Döl alma*[7], günümüz düğünlerinde gelinin damadın -yaşça küçük bile olsa- bütün akrabalarının yeni aileye boyun eğmesini simgeler biçimde elini öpmesi, Altaylılarda güveyin kayınbabasının yanında belli bir süre çalışması gibi onlarca gelenek, Türk ailesinin, diğer dünya halklarında olduğu gibi, grup evliliği ve anaerkil hukuktan geliştiğini gözler önüne sermektedir ve Türkdoğan'ın savlarını en azından tartışmalı hale getirmektedir.

Türk ailesinin kökeninde çekirdek aile tipinin olmadığı, Türk boy dizgesiyle aile kurumu arasındaki ilişkiden de çıkarılabilir. Günümüzde Ana-

dolu köylerinde anayla yaşıt her kadına *ana* denmesi, Morgan'ın sınıflayıcı akrabalık terminolojisi olarak değerlendirilmeli ve klan tipi örgütlenmenin günümüzdeki izleri biçiminde görülmelidir. Boy, Batı terminolojisindeki *fratri* sözcüğünün karşılığıdır. Anadolu'da da boy adlarıyla ilgili kullanımlar vardır: Çapanoğlu Ahmet, Çepni Hüseyin vb. Demek ki boy, eski Türklerde geniş bir aile olarak görülmüştür ve boy dizgesine klan ailesinin etkilerinin yansıdığı söylenebilir.

Eski Türklerin tek eşli olduğu söylense de bu konuda bazı ayrık durumlar da görülmektedir. Dede Korkut anlatmalarında Oğuz kahramanlarının -Bamsı Beyrek'teki durum dışında- tek eşli oldukları görülmektedir. Sanıyoruz ki eski Türklerde çok eşlilik, yönetici ve üst sınıflara özgü bir nitelikti. Ögel, *kuma* deyiminin çok eski bir Türk sözü olduğunu ve bu sözün baş hatundan sonra alınan kadınlara denildiğini bildirmiştir. Hun ve Göktürk tarihinde babalar ölünce erkek çocukların analarının kumaları ile evlenmeleri yaygındı[8]. Bu husus, Ögel ve Türkdoğan'a göre (2001: 241; 1992: 35), baba ölünce aileyi bir çatı altında toplama geleneğidir. Levirat töresinde[9] eşi ölen gelinin kayınla evlendirilmesi de söz konusuydu. Böylece eşi ölen kişinin kadın ve çocukları sokakta kalmazdı. Tezcan, Türklerde levirat kurumunu, kadın alan ve kadın veren *oğuş*lar arasında ittifakı ve böylece barışı sürekli kıldığı için var olduğunu belirterek göçebe çobanların dış evlilik yaparak başka oğuşlarla kız alıp verirken bağlaşma temeli üzerinden onlarla ittifak kurduğunu ve böylece birlik halinde barışı sağladıklarını öne sürmüştür (Tezcan 2000: 4).

Görüldüğü üzere eski Türklerde levirat töresinin kocası ölen kadının sokakta kalmaması işlevine sahip olduğundan söz edilmektedir. Ancak bu oldukça iyimser ve yüzeysel bir yorumdur. Bize göre leviratın birden çok nedeni, sonucu ve işlevi vardır: 1. Levirat, Morgan'ın *Punaluan* aile, Rivers'in *fraternal poliandri* olarak adlandırdıkları bir çeşit grup evliliğinin ardılıdır. Bu durumda leviratın uygulandığı toplumlarda grup evlilikleri döneminden kalma bir geleneğin var olduğu söylenebilir. 2. Levirat, kadının mülkiyet içinde değerlendirildiği bir toplumsal algının ürünüdür. Kadın, cinsel açıdan kocasıyla, ekonomik açıdan ise kocası ve kocasının ailesiyle bir sözleşme sonucu evlenmiştir. Bu töreyle birlikte kısmi ataerkillik, dönüşüme uğramaya başlamıştır. 3. Leviratta aynı zamanda klan evliliğinin izleri vardır. Burada evlenme, bireyler arasında değil, akrabalık ilişkisi kurma amacıyla aileler arasında yapılan bir işbirliğinin sonucudur. 4. Levirat, kadının koruma altına alınmasından çok iki ailenin akrabalık ilişkisinin sürdürülmesi işlevine sahiptir.

Sonuç

Yukarıda bir kısmı tartışılan görüşlerden hareketle eski Türk ailesinin temel özellikleri şöyle sıralanabilir: 1. Eski Türklerde ana-soylu aile tipi açıkça görülmemekle birlikte birtakım izlerden yola çıkarak Türk ailesinin ana-soylu klan tipinden, hayvancı ekonomi ve bozkır uygarlığının kendine özgü koşulları nedeniyle koyu ataerkilliği yaşamadan babaerkil aile tipine geçtiği söylenebilir. Ancak bu aile tipinin günümüze aynı yapısal özellikleriyle taşındığı söylenemez. Tarımcı ekonominin egemen olduğu Uygur sahası ile Anadolu'da ataerkil aile tipine yaklaşan birtakım özellikler ortaya çıkmıştır. 2. Türk ailesi bütünsel bir tipoloji arz etmez. Uygarlığın gelişiminde her coğrafi bölgenin farklı karakteristiği, Türk boyları arasında farklı aile tiplerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu farklılıkların ekonomik nedenleri olduğu gibi, dinsel nedenleri de vardır. 3. Türk evlenme töresinde egzogaminin önemli bir yeri vardır. Egzogami, yerleşik kültürün egemen olduğu yerlerde etkinliğini kaybetmiş ve yerini endogamiye bırakmıştır. Çünkü bir yere yerleşme ve bunun sonucu ekonomik etkinliklerin değişimi, toplumsal örgütlenmeyi yeniden düzenler ve eski örgüt dizgesini ortadan kaldırmaya başlar. Bu değişen olguların başında mülkiyetin niteliği ve miras hukuku gelmektedir. 4. Eski Türklerde, özellikle üst sınıftan kişiler arasında çok eşlilik kısmen vardır; ancak toplumun genelinde bu eğilim yaygın değildir. 5. Kız kaçırma yaygındır ve ritüel özellikler kazanmış bir uygulamadır. Kız kaçırmanın ardılı olarak düşünülebilecek gelin için kalın ve başlık verilmesi, bazı araştırmacıların öne sürdüğü gibi, kadının velayet hakkının babadan kocaya geçmesi bedeli veya düğün masraflarına katılım değil, bir alım-satım sözleşmesi bedelidir. Çünkü kızın ailesi iş gücü yönünden bir kişi eksilmiştir. Anadolu'nun bazı yerlerinde bugün bile kız evlendirme için *satma* sözcüğünün kullanılması bunu düşündürtmektedir. İslam kültürünün etkisiyle kalının işlevini zamanla *mehir* üstlenmiştir. 6. Türklerde levirat tipi evlilik, eski dönemlerde olduğu gibi, yakın zamana kadar Anadolu'da yaygın bir biçimde uygulanmıştır. 7. Eski Türklerde kan akrabalığı sonradan ortaya çıkmış olup onun öncesinde totem akrabalığı vardı. Bunun izlerine *betimleyici* akrabalık terminolojisinin yanında, *sınıflayıcı* akrabalık terminolojisine ilişkin bulguların da yer almasında rastlanmaktadır. 8. Dede Korkut'ta da görülen *beşik kertme* geleneği, Türklerde, belirli bir aileyle/klanla akrabalık ilişkisi kurularak yaygın olan kız kaçırmanın önüne geçmek ve böylece hangi aileyle akrabalık ilişkisi kurulacağının netleştirilmek istenmesi sonucu ortaya çıkmıştır.

Göçebe kültürün egzogami yasası, ötekiyle evlenme yasakları bağlamında Anadolu'da katı bir endogamiye nasıl dönüşmüş olabilir? Orta Asya

göçebelerinde klan tipi örgütlenme ve totemizmle ilintili inançlar, egzogamiyi desteklerken toprağa bağlı yaşayan topluluklarda grup içi evlilikler öne çıkmıştır. Göçebeler, Asya'nın geniş bozkırlarında gezici olarak yaşamlarını sürdürürlerdi. Bu hareketliliğin onların diğer gruplarla ilişki kurmasına neden olduğu varsayılabilir. Ancak toprağa bağlı köylü gruplarda bu hareketliliğin olmaması, onları edilgen ve içe kapalı bir konuma itmiştir. İçe kapalılık, bir süre sonra grup aidiyetleri ve değer yargılarının pekiştirilmesinde dış ile etkileşimi en aza indirmiştir. Göçebe toplum, her ne kadar üretime geçmiş bir ekonomiye sahip olsa da, ürün fazlalığının oluşabilmesi açısından yetersiz kalmıştır. Bu yetersizlik, göçebe toplumu ticaret ve yağma gibi yollarla diğer gruplarla ilişki kurmaya zorlamıştır. Dahası bu dönüşümün gerçekleşmesinde ekonomik ilişkilerin yanında dinsel perspektifler ve yaşam deneyimlerinin de etkisi olmuştur.

Kadının mutlak denetimi, yerleşik kültürün doğasında vardır. Kadın, yerleşik köy gruplarında bireyden çok bir işgücü olarak görülür. Erkeğin mutlak yetkesi, kadının denetlenmesi isteğiyle birleşince yakın akrabalardan kız almak kaçınılmaz hale gelir. Sözgelimi erkek, amca kızıyla evlendiğinde erkeğin hem kendi ailesi hem de amcasının ailesi yardımıyla gelin üzerinde denetim gücünü daha da sıkılaştırır. Böylece aile büyüklerinin kutsal sayılan ve işlenen ata topraklarının kendi çocuklarına devretmesi güven içinde gerçekleşir.

NOTLAR

1 Bu ritüel, Sabetayist geleneğinde 22 Mart'ta kutlanan, *Dört Gönül Bayramı* da denen *Kuzu Bayramı*'na benzemektedir.

2 Mclennan, tüm çağdaş durumlarda kaçırma sembolünün belirgin, kabile içinde ensest evliliğin yasak olduğunu, egzogamik evliliğin ise Kırgız, Nogay ve Kalmuk gibi bazı toplulukların arasında daha fazla yer aldığını söylemiştir. Bk. (Mclennan, 1865: 130).

3 Türklerdeki bu egzogami kuralının izleri çeşitli kültürel ögelerde ortaya çıkmaktadır. Örneğin Eröz'ün belirttiğine göre (1973: 21), bütün Türk uyruklarında evlenme, beş, yedi ve dokuz göbekten sonra olabilir, yani dokuz göbeğe kadar akraba olanlardan kız alınmazdı. Dede Korkut anlatmalarında, Oğuz uyruk ve boylarının kendi oymakları dışından evlendikleri -egzogami yasası- anlatılır. Günümüzde Türkiye'nin birçok yerinde kardeş çocuklarının evlendikleri görülmektedir. Bu değişikliğin hangi koşullar altında ortaya çıktığı tartışmalıdır.

4 *Manas Destanı*'nda Cakıp-bay oğlu Manas'a kız aramak için yurdundan ayrılır. Destanda geçen "*Cakıp-bay ata atıldı / yolda hiçbir kız bulamadı*" ifadesi egzogami yasası bağlamında dikkat çekicidir. Konuyla ilgili bk. (Radloff, 1995: 70).

5 Konuyla ilgili bk. (Ergun ve Aça 2005a; Ergun ve Aça 2005b).

6 Grup evliliğine örnek olarak Wolfram Eberhard'ın Proto-Türk kavimlerinden Ye-dalar hakkında Çin kaynaklarından aktardığı bilgiler gösterilebilir: "*Kardeşlerin ortak bir karıları vardır. ... Hiç kardeşi olmayan bir adamın karısı, başında bir boynuz taşır, her kardeşin sayısı kadar boynuz çoğaltılır.*" (Eberhard, 2000: 105-106). İnan, Orta Asya'da zamanımıza kadar yaşayan, Anadolu'da da bazen görülen karşı-dünürlük kurumunu ortaklaşa ailenin kalıntısı sayar.

7 Döl alma, necip bir çocuk elde etmek amacıyla yapılır ve bir adamın karısına başka bir adamla birlikte olmasına izin vermesiyle gerçekleşir. Anaerkil ailenin bir kalıntısı olarak görülen bu gelenekte, genelde yüksek zümreden kişilerden döl istenir. Romalılarda, Araplarda ve Hintlilerde bu geleneğin varlığına yönelik kayıtlar vardır. İnan, bu geleneğin eski avcı ve göçebe Orta Asya kavimlerinin bazı aşağı zümrelerinde etnografyacılar tarafından toplanan materyallerden yola çıkarak bulunduğunu öne sürmüştür. İnan şunları aktarmıştır: "*Daha XIX. yüzyılın ortalarında Kara-Kırgızlarda bu âdetin bulunduğu hakkında Kazak-Kırgız rivayeti vardır. Bu rivayete göre Abılay Han'ın torunu Kenesarı'yı esir alan Kırgızlar* güzel kızları vasıtasıyla asil prensin *dölünü almak istediler. Fakat Kenesarı dölünü vermekten imtina etti ve öldürüldü. Yakutların zevcelerinin başka biriyle münasebetten doğan çocuğu öz evlât olarak kabul etmesi, kocası uzun müddet evinden ayrılan kadınların gayrı meşru çocuklarını kendi evlâdı sayması döl alma âdetinin meşru sayıldığı bir devirden kalma geleneklere dayanır. Bu adet hakkında eski Oğuzlarda da bir hatıra bulunduğu Dede Korkut'un bir hikâyesinden anlaşılmaktadır. Salur Kazan'la beraber Abhazlara esir düşen Oğuz çobanı, Abhaz melikine şöyle diyor: 'mere* kâfir, Kazan'ın anası ihtiyarlamıştır, oğul vermez; *döl almak istersen kara gözlü kızın varsa götür, Kazan'a ver!' Oğuz ozanı döl alma âdetini biliyor, fakat asil insanların iğrendiği bu âdeti, Abhaz* kâfirlerine atfediyor." (İnan, 1948: 136).

8 Konuyla ilgili bk. (Eberhard, 2000: 30, 76).

9 Çin kayıtlarında Hunlarda levirat töresiyle ilgili, "*Baba ölünce üvey anneleriyle, kardeşlerden biri ölünce de onların eşleri, yani yengeleriyle evlenirlerdi.*" (Onat ve diğerleri, 2004: 1) şeklinde bir ifade geçmektedir.

KAYNAKLAR

Alptekin, A. Berat (1997), *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Bachofen, J. Jakob (1997), *Söylence, Din ve Anaerki,* (Çev. Nilgün Şarman), İstanbul: Payel Yayınevi.

Bang, W.; Rahmeti, G. R. (1936), *Oğuz Kağan Destanı,* İstanbul: Burhaneddin Basımevi.

Briffault, Robert (1990), *Analar*, (**Çev. Şemsa** Yeğin), İstanbul: Payel Yayınevi.

Childe, V. Gordon (1974), *Tarihte Neler Oldu?* (**Ç**ev. Alâeddin Şenel, Mete Tunçay), Ankara: Odak Yayınları.

Donuk, Abdülkadir (1988), "Eski Türk Ailesinin Vasıfları", *Türk Yurdu*, 9/16, s. 5-9.

Eberhard, Wolfram (2000), Çin*'in Şimal Komşuları*, (Çev. Nimet Uluğtuğ), Ankara: TTK Yayınları.

Ergin, Muharrem (1989), *Dede Korkut Kitabı 1*, Ankara: TDK Yayınları.

Ergun, Metin ve Açа, Mehmet (2005a), *Tıva Kahramanlık Destanları I,* Ankara: Akçağ Yayınları.

_____ ve Açа, Mehmet (2005b), *Tıva Kahramanlık Destanları II*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Eriksen, T. Hylland; Nielsen, F. Sivert (2010), *Antropoloji Tarihi*, (Çev. Aksu Bora), İstanbul: İletişim Yayınları.

Eröz, Mehmet (1973), "Evlenme ve Düğün Töreniyle İlgili Türk Gelenekleri", *Töre Dergisi*, 27, s. 21-26.

_____ ve Güler, Ali (1998), *Türk Ailesi,* Ankara: AKMB Yayınları.

Gökalp, Ziya (1991), *Türk Uygarlığı Tarihi,* İstanbul. İnkılâp Kitabevi.

Hassan, Ümit (2000), *Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Alan Yayıncılık.

İnan, Abdülkadir (1948), "Göçebe Türk Boylarında Evlatlık Müesseseleriyle İlgili Gelenekler", *AÜ DTCF Dergisi,* VI/3, s. 127-137.

_____ (1987), "Türk Düğünlerinde Exogamie İzleri", *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara: TTK Yayınları, s. 341-349.

Kafesoğlu, İbrahim (2011), *Türk Milli Kültürü,* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kuper, Adam (1995), İlkel Toplumun İcadı, (Çev. İsmail Türkmen), İstanbul: İnsan Yayınları.

Lévi-Strauss, Claude (2010), *Yaban Düşünce,* (Çev. Tahsin Yücel), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Lewinsohn, Richard (1966). *Cinsî Adetler Tarihi,* (Çev. Ender Gürol), İstanbul: Varlık Yayınevi.

Maine, H. Sumner (1908), *Ancient Law,* London: John Murray.

Malinowski, Bronislaw (1998), İlkel Toplum, (Çev. Hüseyin Portakal), Ankara: Öteki Yayınları.

Mauss, Marcel (2011), *Sosyoloji ve Antropoloji,* (**Çev. Özcan Doğan**), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Mclennan, F. John (1865), *Primitive Marriage,* Edinburgh: Adam and Charles Black.

_____ (1876), *Studies in Ancient History.* London: Quaritch.

Onat, Ayşe ve diğerleri (2004), *Han Hanedanlığı Tarihi: Hisung-Nu -Hun- Monografisi*, Ankara: TTK Yayınları.

Ögel, Bahaeddin (2001), *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul: TDAV Yayınları.

Özbudun, Sibel ve diğerleri (2005), *Antropoloji,* Ankara: Dipnot Yayınları.

Radloff, Wilhelm (1995), *Manas Destanı*, (Haz. Emine Gürsoy-Naskali), Ankara: Türksoy Yayınları.

Rasony, Laszlo (1996), *Tarihte Türklük,* Ankara: TKAE Yayınları.

Reed, Evelyn (1985), *Kadın Özgürlüğünün Sorunları*, (Çev. Zeynep Saraçoğlu), İstanbul: Yazın Yayıncılık.

_____ (2012), *Kadının Evrimi: Anaerkil Klandan Ataerkil Aileye I*, (Çev. Şemsa Yeğin), İstanbul: Payel Yayınevi.

Saran, Nephan (1992), *Antropoloji*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Şenel, Alaeddin (1982), *İlkel Topluluktan Uygar Topluma: Geçiş Aşamasında Ekonomik, Toplumsal, Düşünsel Yapıların Etkileşimi*, Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Tezcan, Mahmut (2000), *Türk Ailesi Antropolojisi*, Ankara: İmge Kitabevi.

Türkdoğan, Orhan (1992), "Türk Ailesinin Genel Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi 1,* Ankara: BAAK Yayınları, s. 21-58.

Türköne, Mualla (1995), *Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü,* Ankara: Ark Yayınevi.